

VYTAUTAS SINICA

Vilniaus universitetas, Lietuva
Vilnius University, Lithuania

EUROPOS VIENYBĖS SVARSTYMAI XX A. PIRMOJOJE PUSĖJE

Considerations on United Europe
in First Half of 20th Century

SUMMARY

The article analyzes political considerations on United Europe in the first half of 20th century. It reviews the prime traditions of thought on European unification and assesses which of them have been invoked in the project of United Europe that started during postwar period and triggered doubts about itself in the 21st century. The need for such analysis is based on a growing sense of crisis about European unification and the decline of popular support for it in European societies. Paradoxically, those tendencies are not followed by considerations of the foundations of Europe and by formulations of its idea. To begin such a discussion, the article suggests a return to the previous period of "European Crisis". Within a methodological framework of historical-comparative analysis, the article judges selected visions of European unification by their relation to Nietzsche's concept of "good europeans" and his diagnosis of the state of Europe after the "Death of God".

SANTRAUKA

Straipsnio tema – svarstymai apie Europos vienybę XX a. pirmojoje pusėje. Straipsniu siekiama apžvelgti ryškiausias Europos vienijimo minties tradicijas ir įvertinti, kurios jų ir kokių mastu pasitelktos pokariu įgyvendintame ir XXI a. abejonių sukėlusiam vieningos Europos projekte. Tokios analizės poreikį lemia stiprėjanti Europos vienybės projekto krizės nuojauta ir smukęs jo palaikymas Europos visuomenėse. Paradoksalu, kad šios tendencijos neskatina plačiai aptarinėti Europos pagrindų ir atnaujinti jos idėjos. Tai verčia šių tendencijų atspirties ieškoti ankstesnės „Europos krizės“ laikotarpiu. Darbe remiamasi istoriniu-lyginamuoju metodu, atskaitos tašku tiriamoms Europos vienybės vizijoms įvertinti pasirinktas jų santykis su Friedricho Nietzsche's „gerųjų europiečių“ samprata ir Europos būklės po „Dievo mirties“ diagnoze.

RAKTAŽODŽIAI: Europa, europeizacija, nacionalizmas, Friedrichas Nietzsche, Coudenhove-Kalergi.

KEY WORDS: Europe, europeisation, nationalism, Friedrich Nietzsche, Coudenhove-Kalergi.

IVADAS

Europos vienybės projektas pastarąjį dešimtmetį išgyvena krizę. Ne vien demografinę ar migracijos, kurios statistiškai akivaizdžios, bet apskritai integracijos krizę. Dešimtmečius Europos integracija buvo tarytum akivaizdus vienakryptis procesas, o diskusijos vyko tik dėl jos plėtros greičio. Šiandien, priešingai, jau kelerius metus formuluojamos ir dėstomos Europos dezintegracijos teorijos. Įvairūs mokslininkai – nuo ES kritikų kaip Pierre’as Manent ar Rogeris Scrutonas iki ES šalininkų kaip Giandomenico Majone ar Janas Zelonka¹ – ir net patys ES lyderiai pripažįsta, jog ES ateitis nebėra užtikrinta (Rankin 2016).

Prieš kelerius metus Europos Komisija, reaguodama į šią krizę, paskelbė penkis ES ateities scenarijus. Visos ES šalys pakviestos diskutuoti dėl jos ateities. 2019 m. gilesnės integracijos šalininkas George’as Sorosas net palygino ES su Sovietų Sąjunga pastarosios paskutinėmis dienomis (Soros 2019). Jis lygino ne režimus, o būtent tai, kaip abi sąjungos atrodė žlugimo grėsmės akivaizdoje. „Pew Research Center“ apklausos rodo, kad Europoje pastarąjį dešimtmetį smuko bendras pasitikėjimas ES ir pritarimas tolesniam valstybių suverenumo perdavimui. 2016 m. apklausa dešimtyje didžiausių ES šalių rodė, jog tik 19 procentų šių šalių piliečių pritarė tam, kad daugiau galių būtų atiduota Briuseliui, 42 procentai pritarė, kad galios būtų grąžintos nacionalinei valdžiai (likusieji – už *status quo*) (Stokes 2016). Pastaraisiais metais visuomenių požiūris į ES kiek pagerėjo, tačiau tebėra prieštaringas. Vaka-

rų Europos šalyse tebėra labai pritariama referendumams dėl narystės (ne dėl išstojimo). Europos vienybės šalininkai priversti ieškoti naujų integracijos kelių.

Europiečiai jau išgyveno tokias paieškas, ir ne kartą istorijoje, tačiau ypač – tarpukariu. Tuometę padėtį ir europiečių savivoką iš esmės keitė Pirmasis pasaulinis karas. Šis karas dideliu mastu buvo nacionalizmo peraugimo į imperializmą XIX a. pabaigoje padarinys. Desperatiškos ir nesėkmingos pastangos išvengti šio karo buvo laikomos požymiu, kad pirmą kartą savo istorijoje Europa tapo dvasiniu ir politiniu vienetu, nesugebančiu valdyti ir lemti savo likimo viso žemyno mastu. Įvykusi totalinio savižudiško karo katastrofa ir visa jo patirtis lėmė visapusiško Europos nuosmukio pajautą. Europos intelektualiniame gyvenime įsivyravo krizės nuojauta ir krizės literatūra, įvairiais būdais atspindėjusi bendrą nuostatą, jog Europa išgyvena egzistencinį išbandymą, kurio metu gali žlugti kaip civilizacija arba rasti būdą iš naujo prisikelti (Dini, D’Auria 2013: 14). Maža to, reikšminga tarpukario visuomenių (ne elitų) dalis apskritai jautėsi susvetimėjusi civilizacijai, kurioje gyveno, ir jautė savotišką troškimą, kad ši būtų perkeista nors ir karo audrose (Arendt 2001: 326–327).

Tokioje moralinėje ir intelektualinėje atmosferoje tarpukariu itin išplito jau karo metais prasidėję teoriniai svarstymai apie Europos vienybės perspektyvas. Principinė nuostata, jog Europa turėtų atsinaujinti ir būti kokia nors forma suvienyta į atvirai įvardijamą „Europos federaciją“, tapo vyraujančia akademinio-

se ir kultūriniuose įvairių šalių inteligentijos sluoksniuose. Kartu visuotinai pripažįstama Europos vienybės idėja įgavo labai skirtingus pavidalus konkrečiuose žemyno suvienijimo projektuose. Politikams su retomis išimtimis išliekant skeptiškiems, inteligentijos sluoksniuose ginčytasi ne dėl to, ar reikia siekti politinės Europos vienybės, o dėl geriausių priemonių jai pasiekti (Pegg 1983: 23–31). Idėjų įvairovė buvo itin plati – nuo neotomistinio atgimimo įkvėptų ir Katalikų Bažnyčios remtų projektų (J. Maritaino Europos federacijos vizija) iki XX a. trečiame dešimtmetyje atsiradusio neomarksistinio paneuropinio sąjūdžio iškeltų (R. N. Coudenhove-Kalergi „naujųjų europiečių“ projektas, A. Spinelli eurokomunizmas) ar funkcionalistinių (D. Mitrany „veikian-

čios taikos sistemos“ paieška) vizijų. Šie svarstymai nevirto politine valia iki Antrojo pasaulinio karo. Jam pasibaigus, Vakarų Europos politiniame elite galutinai įsivyravo nuostata, jog būtina politiškai suvienyti Europą, kad ji išliktų.

Straipsnyje siekiama apžvelgti ryškiausias XX a. pirmosios pusės Europos vienijimo minties tradicijas ir įvertinti, kurios iš jų ir koku mastu buvo pasitelktos pokariu įgyvendintame ir XXI a. abejonų sukėlusiam Europos vienybės projekte. Šios tradicijos analizuojamos taikant istorinį-lyginamąjį metodą, atskaitos tašku tiriamoms Europos vienybės vizijoms įvertinti pasirinktas jų santykis su Friedricho Nietzsche's „gerųjų europiečių“ samprata ir šio filosofo veikaluose išsakyta Europos būklės diagnozė.

NIETZSCHE'S DIAGNOZĖ

Iki Prancūzijos revoliucijos kurti Europos vienijimo projektai iš esmės buvo grynai teoriniai, o svarbiausias praktinis jų dėmuo buvo, apibūdinant Kanto žodynu, „amžinosios taikos“ paieškos. Tai lėmė mažiausiai dvi aplinkybės: Vestfalijos taikos sukurta valstybių sąlygiškai taikaus sambūvio tvarka, grindžiama galios pusiausvyra, ir Europoje vis dar egzistavęs *ancien regime*, kurio simboline politine išraiška galima laikyti iki pat 1806 m. egzistavusios, Napoleono formaliai panaikintos Vokiečių tautos Šventosios Romos Imperijos reprezentuotą Europos politinės vienybės idealą.

Europos senąją tvarką sugriovusi ir galutinai vienybės idealą sužlugdžiusi Prancūzijos revoliucija kartu atgaivino poreikį vėl suvienyti Europą naujais pa-

grindais. Tai mėginta padaryti ir praktiškai: daug autorių (pvz., M. Foucault) Napoleono užkariaujamuosius karus laiko paradoksaliu ir iš anksto pasmerktu mėginimu suvienyti Europą moderniu pavidalu atkuriant Karolio Didžiojo imperiją. Pats Napoleonas gyvenimo pabaigoje rašė, kad siekė sukurti vieningą Europą. Šiam projektui žlugus, sąlygiška Europos vienybė buvo atkurta Vienos kongrese įtvirtintus vadinamąjį Europos didžiųjų valstybių koncertą. Dvasiškai ir politiškai Europos vienybę mėgino toliau reprezentuoti Habsburgų imperija, tapusi daliniu Šventosios Romos imperijos pakaitalu šioje plotmėje.

Tolesnio dvasinio ir politinio Europos skaidymosi katalizatoriumi tapo XIX a. vykęs „tautų pavasaris“, kūręs prielaidas

rastis senuosius imperinius darinius sprogdinusioms nacionalinėms valstybėms. Į šias tendencijas buvo sureaguota ir filosofiskai. Vienas iš atsakymų į ryškėjusią partikuliaristinio nacionalizmo ir kosmopolitinio europeizmo dilemą buvo K. Marxo „Komunistų partijos manifeste“ ir vėliau plėtota proletarinio internacionalizmo doktrina.

Ypač nuodugniai šį klausimą apmąstė F. Nietzsche, turbūt adekvačiausiai iš didžiųjų XIX a. filosofų suvokęs uždavinio suvienyti Europą naujais pagrindais tikrąjį mastą ir sudėtingumą. Jokiam veikale jis neskyrė Europai pagrindinio vaidmens, paliesdamas jos ateities klausimą iš pažiūros tik fragmentiškai. Tačiau galima iš šių fragmentų atkurti jo požiūrį į Europos krizę ir vienybės perspektyvą. Nietzsche's darbuose išryškėjo keli esminiai anksčiau neįvardyti, tačiau Europos vienybės idėjai labai svarbūs moderniojo požiūrio į istoriją, tikrovę ir žmogų bruožai. Pirma, nors istorizmas yra žmogaus valią paralyžiuojantis ir todėl žalingas mąstymas, žmogaus egzistavimas privalęs būti nukreiptas į ateitį – būtina sukurti „naują žmogų“, arba „gerąjį europietį“, o tai įmanoma tik sudarant sąlygas skleisti stipriųjų valiai. Nėra jokios prasmės ar tikslo, kuris būtų duotas žmogui (Nyčė 1991: 533). Priešingai – ir tai antra, – pasaulis ir tiesa yra steigiami žmogaus valia, būtina atmesti „gėrio“ ir „blogio“ kategorijas, o religija ir įvairios socialinės normos egzistuoja kaip kliūtys stipriųjų valiai steigti tikrovę (Nyčė 1991: 370). Viena vertus, šios kliūtys turi būti šalinamos, kita vertus, tai padarius kyla dilemos, kuo užpildyti jų paliktą tuštumą (Dievo mirties

problema). Trečia, žmogus savo valia steigdamas pasaulį kuria pats save, o tai neišvengiamai turėtų atvesti arba prie tironiško antžmogio, arba prie „paskutinio žmogaus“ – niekingo materialisto – atsiradimo. Atitinkamai po Dievo mirties ir kitų modernybės sukeltų pokyčių Europa slenka į būklę, kai iškils naujos rūšies tironijos, o žmonių sugyvenimas iš esmės keisis.

Galutinė (konstatuota) Dievo mirtis reiškia ir galutinį atsisveikinimą su klasikinėmis Vakarų krikščionijos vienybės prielaidomis. Krikščioniška anapusinės vienybės perspektyva, teigusi, nepaisant visų empirinių skirtumų, kiekvieno žmogaus vienodą vertę ir panašumą esant Dievo kūriniumi, Dievui mirus nebeturi jokio pagrindo. Tačiau kaip tik ši perspektyva buvo tai, kas kaip nykstantis rudimentas leido ilgus modernybės amžius skirtingu mastu ir įvairiais lygmenimis egzistuoti žmonių ir tautų solidarumui. Nihilizmui pasidavusio žemyno vienybė galima tik tais pačiais žemiškais pagrindais, kuriuos XIX a. jau buvo pasitelkęs nacionalizmas, o Europos vienybė tad galima tik nacionalizmo ir tautų sąskaita.

Prekyba ir pramonė, paštas ir leidyba, bendra aukštoji kultūra, greita namų ir aplinkos kaita, klajojantis visų, išskyrus žemvaldžius, gyvenimo būdas – šios aplinkybės būtinos, kad susilpnintų ir panaikintų tautas, bent europines; kad nuolatinio rasių maišymosi pasekoje iš jų į būtų ižengtų europietis [...] kai tik tautų išsaugojimo siekį pakeis geriausio įmanomo maišytos rasės europiečio kūrimas“ (Nietzsche 1996a: 174–175).

Santykis su šia išvada formuos skirtingas XX a. Europos vienijimo vizijų

kryptis. F. Nietzsche's konstatuotą po Dievo mirties atsivėrusią metafizinę tuštumą kaip tik ir turėjo užpildyti galutinai iš Vakarų krikščionijos Visatos ir žmogaus vaizdinių luobo išsilukštenanti ir jo ilgai slėpta Europos idėja. Ji savo ruožtu privalėjo išsiskleisti naujos – europinės – tikrovės ir naujo žmogaus – „gerojo europiečio“ – formomis. Tačiau kokios jos? Nietzsche sako, kad žmonės kaip apsaugos amuletą nuo suglebimo ir nuo kančios kulto turėtų nešiotis „linksmąjį mokslą“ (Nyčė 1991: 489), mokantį pilnutinio nihilizmo – visiško išorinės prasmės ir tiesos paieškų atsisakymo (Nietzsche 1995: 264–265; Nietzsche 1996: 182). Jis kategoriškai atmeta bandymus vietoje Dievo suteikti europiečių gyvenimui tokius sekuliarius tiesos ir prasmės pakaitalus (Haidegeris 1992: 181) kaip mokslas ir nacionalizmas. Jis siūlė visiškai įsisąmonintą nihilizmą, t. y. atsisakyti pačios tiesos ir prasmės buvimo prielaidos. Nustojęs neigti tikrovę žmogus, užuot stangęsis pažinti išorinę prasmę ir tiesą, rinktųsi tiesiog tenkintis gyvenimo teikiama laisve ir galimybėmis kurti pasaulį (Elbe 2003: 90–91). Tik tą padariusieji bus tikri gerieji europiečiai.

Nietzsche's įžvalgos šiuo klausimu pralenkė laiką ir ne iš karto buvo tinkamai suprastos bei įvertintos. Be teorinių priežasčių, jos liko diskusijų parašėse ir todėl, kad XIX a. antros pusės sąlyginės taikos, optimistinio tikėjimo beribe pažanga sąlygomis neatrodė ypač aktualios ir svarbios praktiniu požiūriu. Vis dėlto vertinant retrospektyviai, visi vėlesni Europos politiniai mąstytojai nebegali išvengti kokio nors santykio su šia Nietzsche's konstatuota Europos būkle ir prognozuojamais padariniais – neigti ar

mėginti „apeiti“ Nietzsche's konstatuotą aklavietę arba kurti „gerąjį europietį“.

Po Pirmojo pasaulinio karo subrendusi Europos krizės pajauta pakurstė gausius svarstymus Europos ateities tema. Bandymai kurti vieningą Europą rėmėsi praktine prielaida, kad joks gyvybingas projektas negali būti įgyvendintas nedalyvaujant Vokietijai (Pegg 1983: 157). Tai reiškia, kad bet kokios Europos vienijimo iniciatyvos buvo galimos iki nacių išrinkimo į valdžią. Per šį laikotarpį Europos federacijos idėja politinių lyderių oficialiai iškelta vieną kartą – 1930 m. Tai padarė Prancūzijos atstovas Tautų Sąjungoje socialistas Aristide'as Briand'as. Jo projektas, nors įvardytas gilia politinę integraciją signalizuojančiais „federacijos“ ir „Jungtinių Europos Valstijų“ terminais, visose savo stadijose numatė pabrėžtinai tik ekonominį bendradarbiavimą ir „jokio suverenumo praradimo“. Suverenumo dalybų klausimas to meto valstybėms ir tautoms buvo nepaprastai jautrus ir nediskutuojamas. Kita vertus, bendradarbiavimo ekonominėje sferoje idėja Europos šalyse buvo priimta visuotiniu pritarimu. Pirminį pritarimą projektui išsakė ir Vokietija, tačiau dėl vidinės politikos įtampų projekto galiausiai atsisakė. Taip nutrūko iš esmės vienintelis tarpukario bandymas žengti vieningos Europos idealo link.

Bandymas neatsitiktinai apsiribojo ekonomika ir nežadėjo nei politinės vienybės, nei mėgino siūlyti vieningos tapatybės aspektus. Tarpukario intelektualų diskusijos Europos vienijimo klausimais buvo ypač gausios ir įvairios, tačiau ne pragmatiškos. Lyginant su pokario Europos situacija, idėjų gausa buvo beveik destruktivi: inteligentijos sluoksniai

negebėjo sutelkti platesnės paramos savo konkretiems projektams, jų gausa lėmė fragmentaciją ir politinės įtakos nebuvimą. Praktinis Europos vienijimas tarpukariu buvo paskendęs įtampoje tarp faktinio nenoro dalinti suverenumą ir plačių teorinių užmojų bei vizijų.

Būtent teoriniai svarstymai, nors nebuvo įgyvendinti, paliko gilų pėdsaką pokario Europos mąstyme, kai vienijimosi projektai įgavo apčiuopiamą pavidalą. Šis pėdsakas vienais atvejais buvo itin trumpalaikis, kitais – subtilus, trečiais – rado kelią į Europos projektą po ilgos užmaršties ir atmetimo. Trys pro-

jektai, kaip skirtingų įtakingiausių Europos mąstymo srovių atspindžiai, turi būti aptarti plačiau, kartu apibūdinant kiekvieno jų santykį su Nietzsche's diagnoze Europai po Dievo mirties. Tai Richardo Nikolauso Coudenhove-Kalergi paneuropizmas, davęs pradžią vėlesniam europinio komunizmo projektui, J. Maritaino krikščioniškosios Europos vizija, kuria rėmėsi Europos vienijimą pradėję krikščių demokratų politikai, ir Davido Mitranų funkcionalizmas, vėliau pakeistu pavidalu realizuotas Jeanno Monnet pastangomis pradėtoje įgyvendinti žemyno vienijimo strategijoje.

N. COUDENHOVE-KALERGI PANEUROPIZMAS

N. Coudenhove-Kalergi neabejotinai buvo aktyviausias ir įtakingiausias Europos vienijimo idėjos šalininkas ir populiarintojas tarpukariu. Tokiu jį laikė amžininkai, tokiu jį retrospektyviai pripažino ir pokariu sukurtos Europos Bendrijos lyderiai. Nebūdamas politiku jis savo veiklą skyrė agituoti elitams ir masėms, tam rengė konferencijas, leido periodiką ir knygas, telkė Europos federaciją palaikančius politikus ir inteligentiją. Pasaulį jis suvokė geopolitiškai – kaip penkių didžiųjų galių konkurenciją. Šios galios – JAV, Britų imperija, Rusija, Toliemoji Azija ir Europa. Vienintelė Europa tarp jų buvo susiskaldžiusi į nacionalines valstybės ir dėl to jam atrodė esanti prasčiausioje padėtyje (Prettenthaler-Ziegerhofer 2012: 92). Kalergi Europos vienybės vizija rėmėsi trimis deklaruojamais tikslais: a) taikos užtikrinimu; b) ekonominio bendradarbiavimo nauda; c) bolševikinės Rusijos grėsmės atėmimu

(Prettenthaler-Ziegerhofer 2012: 95). Atrodė, kad visam tam reikia politinės Europos vienybės. Britams suvienytoje Europoje nenumatyta vietos, o kolonijos turėjo likti Europos tautų rankose.

Kalergi pritarė Nietzsche's išvadai, kad anksčiau europiečius vienijo krikščionybė ir tiesiogiai iš jos kilę bendri elementai, kaip popiežius ar lotynų kalba. 1923 m. knygoje *Pan-Europa* jis dar ieško kultūrinio pakaitalo Dievui kaip vienybės pagrindui ir siūlo kurti europiečių tautą per europiečių kultūrą, o 1925 m. *Praktiniame idealizme* jau tiesiai siūlo fiziškai sumaišyti Europos tautas į vieną individų įvairovės visumą.

Tautas bent ankstyvuojų kūrybos laikotarpiu Kalergi suvokė ne kaip kilmės, o idėjų bendrijas, kylančias iš masių ir „didžiųjų žmonių“ santykio. *Pan-Europoje* jis rašo, kad Europa esanti vienijama krikščionybės, mokslo, meno ir kultūros, istorijos, konstitucijų ir teisės. Visa tai,

nepaisant kalbų įvairovės, sudaro pagrindą europiečių tautai formuotis. Tačiau norint ją sukurti, būtina atsaistyti valstybes ir tautas.

Kiekvienas civilizuotas žmogus turi siekti, kad tauta taptų privačiu dalyku kaip ir religija. Būsimas tautos – kultūrinio darinio – ir valstybės – politinio darinio – atskyrimas savo svarba prilygs Bažnyčios ir valstybės atskyrimui. „Nacionalinės valstybės“ sąvoka taps nebevertinama kaip ir „valstybinės bažnyčios“ sąvoka ir duos kelią principui: laisva tauta laisvoje valstybėje (Coudenhove-Kalergi 2019: 123).

Laisvė čia suvokiama kaip laisvė nuo nacionalumo, o žvelgiant plačiau – nuo apibrėžtų kolektyvinių tapatumų aspektai. Tautiškumas suprivatinamas religijos pavyzdžiu, šitaip padarant jį politiškai bereikšmį, o pačias tautas atitinkamai gražinant iš politinės tautos būklės į kultūrinį etnosą būvį, koks buvo būdingas daugeliui Europos etninių grupių iki XIX a.

Labai panašiai autorius žvelgia ir į valstybių sienas. Kadangi neįmanoma nubrėžti visiems teisingų valstybių sienų, reikia, kad jos tiesiog netektų politinės svarbos, atsiejant valstybes nuo jas steigiančių tautų, ir prarastų ekonominę reikšmę, panaikinant muitus ir kitus prekybos apribojimus (Coudenhove-Kalergi 2019: 125). Būtent muitų sąjungos sukūrimas Kalergi vizijoje turėjo būti paskutinis žingsnis prieš sukuriant politinę sąjungą – Jungtines Europos Valstijas.

Šiame procese tautos turėjo susimaišyti naujaisiais pagrindais, o valstybės iširti integracijos procese, varomame stiprėjančių ekonominių ryšių ir europinės mažumų apsaugos deklaracijos. Europinis patriotizmas mokyklose, medi-

jose ir mene turėjo būti ugdomas vietoje nacionalinio, nes šie nėra suderinami, o būtent bendramačiai ir konkuruojantys – žmogus negali pradėti mylėti Europos ir su ja tapatintis tol, kol visa viešoji erdvė ir švietimo sistema jį moko mylėti savo tėvynę ir tautą bei su jomis tapatintis.

Išsakydamas tokią nuostatą Kalergi aiškiai seka Nietzsche's pėdomis. Jau Nietzsche suvokė, kad vieningos Europos projekte nuo pat pradžių juntama įtampa tarp normatyvaus universalumo ir ribojančios (partikuliarios) realybės. Pats svajodamas apie vieningą Europą, Nietzsche pripažino, kad žmonės geba egzistuoti tik ribotose apibrėžtose bendrijose. Suvienytos Europos neįmanoma mąstyti kitaip, nei tautos. Europinį tapatumą Nietzsche laikė tos pačios dimensijos kategorija kaip ir tautinį tapatumą. Vėliau išpopuliarėjusi formulė „vienodai jaustis europiečiu ir savo tautos atstovu“ Nietzsche'į atrodė absoliučiai neįmanoma. Tauta ir Europa, not jo, yra kokybiškai to paties lygmens dariniai.

Nietzsche's išvada: transcendentinės dimensijos nebeturinčias, „Dievo mirtį“ išgyvenusias moderniąsias Europos tautas galima suvienyti tik mechaniškai. Tai supratimas, beveik šimtmečiu pralenkęs Europos integracijos projektus. Sekuliarų Europos tautų vienybės nebuvimo problemą siūloma spręsti likviduojant tautas, nors pats Nietzsche tai siūlė nenoromis, išpėdamas apie naikinančias tokio žingsnio pasekmes (Nietzsche 2008: 228). XX a. tiems Europos vienybės projektuotojams, kurie vadovavosi Nietzsche's išvadomis, beliko išspręsti klausimą, kaip tautas sunaikinti.

Kalergi kaip tik ir ėmėsi šio uždavinio. Manydamas, kad siekiant vieningos

Europos reikia atsieti tautą ir valstybę, jis turėjo įveikti visų laikotarpio mąstytojų pripažįstamą kliūtį – nacionalizmą ir už viską stipresnį tautinį europiečių tapatumą. Jo siūlytas sprendimas greitai radikalizavosi – nuo idėjos ugdyti europinį tapatumą švietimo priemonėmis jis 1925 m. perėjo prie siūlymo sunaikinti tautinius tapatumus sumaišant įvairiausių tautų žmones: „Ateities žmogus bus maišytos rasės. Šiandienos rasės ir klasės pamažu išnyks įveikiant laiko ir erdvės atstumus bei prietarus. Būsima euronegridų rasė, išoriškai panaši į senovės egiptiečius, šiandienos tautų įvairovę pakeis individų įvairovė“ (Coudenhove-Kalergi 1925: 23). Būtent mintis, jog tautų įvairovę pakeis individų įvairovė, aidu atkartojanti I. Kanto idealios absoliučiai lygių individų konkurencijos viziją, yra kartinė grynai kosmopolitinės Europos integracijos vizijos ašis. Europinis tapatumas ir europinis patriotizmas galimi, jeigu tarp individo ir Europos nestovės jokia tarpinė kliūtis – tauta ir valstybė.

Nors pats Kalergi atvirai bjaurėjosi Sovietų Sąjungos bolševizmu, atviriausiai jo linijos sekėjais tapo būtent Vaka-

rų Europos komunistai. Ryškiausias jų – taip pat ES institucijų garbės vardais pagerbtas italų komunistas Altiero Spinelli. Jo su Ernesto Rossi 1941 m. Ventotene manifeste „Apie laisvą ir suvienytą Europą“ atvirai teigiama, jog sugrįžimas prie suverenių valstybių sistemos pasibaigus karui reikštų neišvengiamą pražūtį Europai. Būtent tautinės valstybės yra Europą naikinančių karų priežastis ir sprendimas gali būti tik jų panaikinimas (Hewitson 2012: 313). Tautos turi būti sumaišytos ir „kaip lydinys naujose formose“ nusekti paskui internacionalistus (Spinelli 1941). Kas tos naujosios formos? Manifeste vienareikšmiškai nekalbama apie tautų ateitį ES, tačiau visi komunistai to meto Europoje tautų ateitį suprato kaip ištirpimą pasauliniame internacionale. Šia pamatine marksizmo prielaida vadovaujasi ir Spinelli savo ES vizijoje. Tautos turi kuo skubiau ir drastiškiau apriboti savo suverenitetą, o naujojoje viršnacionalinėje santvarkoje būti perauklėtos unifikuojančia kryptimi. Ši unifikacija neabejotinai turinti būti vienintelės teisingos filosofijos – marksizmo – nuostatų įgyvendinimas.

KRIKŠČIONIŠKOJI VIENINGOS EUROPOS RESTITUCIJA

Krikščioniškosios Europos vienijimo projektų krypties iškiliausias ir įtakingiausias atstovas neabejotinai buvo prancūzų filosofas ir diplomatas Jacquesas Maritainas. Pamatus šiai vizijai jis padėjo dar 1936 m. knygoje *Pilnutinis humanizmas*, o 1940 m. ją kaip glaustą manifestą pristatė straipsnyje „Europa ir federalinė idėja“ (Maritain 1940). Šioje vizijoje nebuvo detalizuoti vieningos Europos struktūros bruožai – jų tenka ieškoti

tiesioginę Maritaino įtaką pripažinusių politikų raštuose. Tačiau pats Maritainas nurodė būtinas sąlygas Europai vienytis. Tai ekonominė tarpusavio priklausomybė, bendra praeitis ir atmintis, bendrų politinio gyvenimo tikslų ir užduočių idėja. Maritainas tiki bendros europinės civilizacijos vienijančiu potencialu ir niekur nekalba apie tai, kad laikytų tautas kliūtimis Europos vienybei. Krikščioniškas mąstytojas nuosekliai atmeta istoris-

tinį tikrovės traktavimą ir už visų istorinių aplinkybių mato veikiant tą pačią pastovią prigimtį turinčius žmones. Tai lemia, jog net matydamas akivaizdžią Europos sekuliarizaciją ir konstatuodamas, kad religija nebegali būti politinės vienybės pagrindu, o bendrabūvį kuria skirtingų religijų bei ateistinių pažiūrų žmonės (Maritain 1975: 252), Maritainas vis tiek tiki, kad Europos integracijos link gali vesti krikščioniškas atsivertimas ir bendros Europos krikščioniškos dvasios perėmimas, maža to, kad (iš dalies dėl pasaulinių karų patirties) toks visuotinis atsivertimas iš principo išlieka įmanomas (Šiaudvytienė 2013: 55).

Visi Maritaino Europos integracijos vizijos šalininkai buvo popiežiaus Leono XIII pradėto intelektualinio neotomistinio sąjūdžio (Leo XIII 2008: 39) mokiniai ir atstovai. Jam pritarė ir Bažnyčios vadovai. Popiežius Pijus XII 1945 m. viešai skelbė, jog Bažnyčia, būdama iš prigimties viršnacionalinė, turi vaidinti svarbiausią vaidmenį vienijant Vakarų Europą. Tvarka Europoje gali būti atkurta tik tikrajai krikščionybei sugrįžtant tarp ir virš tautų. Dar po metų jis prabilo apie federacinio Šveicarijos modelio pritaikymą Europai (Fimister 2008: 67–70). Galiausiai į pokario Europos tarptautinių santykių darbotvarę katalikiškąją Europos integracijos viziją išklėlė tuometis Prancūzijos užsienio reikalų ministras Robertas Schumanas 1950 m. savo garsiojoje gegužės 9-osios deklaracijoje (Schuman 1950), šiandien laikomoje simboline Europos Sąjungos gimimo diena. Šioje kompromisinėje Schumano ir visai kitos integracijos vizijos šalininko J. Monnet parengtoje kalboje krikščioniškoji vizija nėra detalizuota, o kadangi jos

niekada nepavyko įgyvendinti, pagrindinius principus tenka užčiuopti pačių jos autorių darbuose.

Pagrindinės trys šios vizijos gairės buvo šios: 1) staigi ekonominė, politinė ir karinė integracija, iš karto sutartimis sudarant federacinę struktūrą; 2) krikščionybės viešojo vaidmens užtikrinimas; 3) absoliuti tautinių kultūrų autonomija kuriamame federaciniame darinyje, nesuteikiant Federacijos struktūroms galių kištis į kultūros ir švietimo politiką ar apskritai formuoti valstybių gyventojų nuostatas (išskyrus siekį skatinti palankumą pačiam integracijos projektui (Schuman 2002: 49).

Instituciniu požiūriu tai iš esmės buvo siekis atkurti viduramžių Vakarų krikščionijos valstybių sistemą, praktiškai sukuriant Šventosios Romos imperijos kongreso (*imperial diet*) pavyzdžiu ir jo sudarymo principais besiremiančius viršnacionalinius organus, kuriuose egzistuočių veto teisė ir kurie priimtų visoms šalims narėms privalomus sprendimus Federacijos kompetencijai priskirtais klausimais. Pijus XII buvo nurodęs, jog taiką tarp tautų turėtų užtikrinti „jungtinis organas, kuris, remdamasis visuotiniu sutarimu, turėtų aukščiausią galią“ (Brizgys 1949: 574), o Schumanas pripažino, jog siūlomai Federacijai numatė valdymo organus šiuo pavyzdžiu (Fimister 2008: 187). Prie to turėjo būti judama jungiantis regioninio bendradarbiavimo principu, visai kaip individas per tarpines grandis juda valstybės link – pirmiausia integruojasi daugiausia bendro turinčios individų grupės, o šiuo atveju – kaimyninės šalys.

Nei popiežiai, nei krikščionys demokratai politikai Schumanas, K. Adenauer

ris ir A. de Gasperi nesiekė pakeisti sekuliarios socialinės tikrovės ir paversti europiečius aktyviai religingais viduramžių tipo krikščionimis. Tačiau jie savotiškai ignoravo šią tikrovę ir tikėjosi esant įmanoma visiškai kitokioms moderno sąlygoms sėkmingai įgyvendinti viduramžišką politinės sąjungos modelį, o ir kreipti visuomenės krikščionybės linkme. Šventajam sostui šiame projekte buvo numatyta konkrečiai neapibrėžta, tačiau neabejotinai žymiai didesnė, nei tuo metu turėta, politinė įtaka suverenioms Europos valstybėms. Schumano žodžiais: „Palikti krikščionybei tik kulto apeigas ir geradarystę, vadinasi, visiškai nesuvokti ir smarkiai apriboti jos misiją. Krikščionybė, priešingai, moralinę pareigą siekia apibrėžti visose gyvenimo srityse“ (Schuman 2002: 64). Europos tėvų kuriama Federacija turėjo užtikrinti Bažnyčiai tokią galimybę.

Pagaliau viršvalstybiniai organai ir Federacija kaip Europos politinė forma nei pastarojo amžiaus popiežių planuose, nei jais sekusių Europos tėvų vizijoje

griežtai negalėjo kėsintis į tautines kultūras, suprantant jas ne tik kaip formą – tai yra papročius, kalbą, etnografinius šokius ir dainas – bet ir kaip turinį – tai yra unikalias tautos moralines normas bei nuostatas politiniais klausimais. Toks tautinio tapatumo išsaugojimas su viršnationaliniais valdymo organais suderinamas tik tuo atveju, kai Federacijos politiniame horizonte egzistuoja itin stiprus autoritetas ir vienybės perspektyva, peržengianti empirinius tautų skirtumus. Viduramžiais šitoks neginčijamas autoritetas buvo popiežius, tačiau modernioje ir pliuralistinėje XX a. Europoje nebuvo kandidato šiai tuštumai užpildyti. Šios vizijos šalininkai ignoravo Nietzsche'ės išsakytą Europos būklės diagnozę. Moderno pasaulyje buvo prarastos ir Vakarų krikščioniją įgalinusios tikrovės prielaidos, leidusios tautų vienybę suvokiant bendrumą esant aukštesnėje kitapusinėje perspektyvoje. Pastangos imituoti viduramžių vieningą politinę sistemą kaip tautų vienybės garantą nebuvo perspektyvios.

FUNKCIONALIZMAS: VIENINGA EUROPA KAIP „ŠALUTINIS PRODUKTAS“

Trečiąjį santykį su galutinai sekuliarios Europos politinio vienijimo problema 1943 m. savo esė *Veikianti taikos sistema* pasiūlė tarptautinių santykių teoretikas Davidas Mitrany. Jis nebuvo funkcinės integracijos idėjos pradininkas, tačiau pirmasis ją išplėtojo ir pritaikė tarptautiniams santykiams suderindamas norimą išsaugoti gerovės valstybę ir tarptautines organizacijas (Ashworth 2013: 59). Mitrany rūpėjo ne konkrečiai suvienyti Europą, bet apskritai sukurti taikius tarptau-

tinius santykius laiduosiančius mechanizmus. Jis bijojo, kad ir suvienijus Europą, tarptautiniuose santykiuose liks galioti tie patys principai, tik bus kiti žaidėjai, jei nebus sukurtas universalus šalių santykius keičiantis mechanizmas.

Mitrany matė tą pačią problemą kaip ir kiti aptarti modernistinių prielaidų autoriai. Viena vertus, pasaulio susiskaidymą į konkuruojančius politinius vienetus laikė amžinu konfliktų šaltiniu, kita vertus, sukūrimą pasaulinės valdžios, kuri

iš tiesų galėtų nutraukti šį konkurencijos ciklą, laikė neįmanomu dalyku dėl, jo akimis, vyraujančios modernių tautų nepagarbos konstitucijoms ir susitarimams bei nacionalizmo. Šiai problemai išspręsti jis pasiūlė funkcionalistinę prieigą, kurios esmė – esamas politines perskyras tarp šalių ir tautų surišti kuo tankesniu susitarimų, tarpusavio priklausomybių, tarptautinių agentūrų (ne valdžios formų) tinklu, kuris integruotų tautų interesus ir kasdienį gyvenimą. Tai turėtų būti lanksti, pragmatiška ir technokratiška integracija, sąmoningai trinanti nacionalinės ir tarptautinės, viešos ir privačios, politinės ir nepolitinės sferų perskyras (Mitrany 1994: 95). Tai galėtų atvesti ir prie globalios vyriausybės sukūrimo, tačiau sėkmingai sukūrus siūlomą priklausomybių tinklą, tokia vyriausybė net nėra pageidautina – Mitrany buvo principinis bet kokios naujos centralizuotos valdžios kūrimo priešininkas (Steffek 2015: 24). Būtent pastarąją nuostatą jis iš esmės skyrėsi nuo kitų funkcionalistų ir vėlesnių neofunkcionalistų.

Ryškiausias ir svarbiausias Mitrany vizijos plėtotojas buvo vienu Europos tėvų kūrėjų tituluojamas Jeanas Monnet, perėmęs ir praktikoje pritaikęs funkcionalistinę veikimo strategiją. Kitaip nei Schumanas, jis suprato, kad krikščioniškoji restitucija neįmanoma, o ir ja nesižavėjo. Jis suvokė Nietzsche's konstatuotą Europos būklę, lėmusią, kad Europos vienijimas įmanomas jau tik tautų ir nacionalinių valstybių sąskaita. Jis taip pat suvokė, kad atviras kvietimas pakeisti tautinius tapatumus europiniu tapatumu ir nacionalinį lojalumą ištikimybe Jungtinėms Europos Valstijoms sulauktų ne palaikymo, o greičiau prie tautinių tapa-

tumų prisirišusių Europos visuomenių priešiško. Nietzsche galėjo didžiuliu būdamas amžininkų nesuprastas genijus, tačiau Monnet domino tik rezultatas.

Tokioje situacijoje jis neapsigaudinėja įprastai suvokiamo susipriešintų tautų vienijimo iliuzijomis. Memorandume Schumano kabineto vadovui G. Binaultui jis rašė: „Europa niekada neegzistavo. Taryboje susitinkančių suverenų suma nesukuria jokie subjekto. Turime autentiškai sukurti Europą, kad ji atsiskleistų pati sau [...]“ (Monnet 1997: 43–44). Monnet suprato, kad vieninga Europa modernios (tai pirmiausiai reiškė sekuliarrios) Europos sąlygomis neatsirado praityje ir negali būti įgyvendinta vienijant nacionalines valstybes XX a. Ji galima tik kaip nuolatinis naujos tikrovės tapsmas. Tačiau šis tapsmas turėjo būti paremtas nebe europiečių fizinių kūnų, o jų sąmonių ir jų žiūros taško nuolatine transformacija. Europos vienijimas turi remtis vis naujų funkcijų perdavimu viršnacionalinėms struktūroms, šitaip pratinant europiečius prie padalinto suverenumo fakto. Nors buvo visa savo esybe praktikas ir nepaliko teorinių darbų apie Europos vienijimą ar kuria kita tema, jo kalbos, laiškai ir labiausiai pati propaguota Europos integracijos per vis naujų funkcijų perdavimą viršnacionaliniams organams strategija, tikintis politinės integracijos kaip neišvengiamo, bet „netikėto“ šalutinio efekto, aiškiausiai liudija ne tik suprastą Nietzsche's diagnozę Europai, bet ir pasirinkimą įgyvendinti „Europos norą susivienyti“ pačių europiečių pritarimo nereikalaujančiu, jų sąmones keičiančiu būdu.

Praėjus pusei amžiaus šiuolaikiniai Europos tyrinėtojai konstatuoja, kad Eu-

ropa egzistuoja būtent tokiu būdu: „Europa neegzistuoja, yra tik europeizacija kaip institucionalizuotas nepalaujamos kaitos procesas. ES yra institucionalizuota „daugiau ir toliau“ būklė, kai vadovaujamosi visai ne senąja valstybės konsolidavimo, o beprecedente posthegemoninės ekspansijos logika. Europos raida vyko pagal šalutinių efektų dėsnį – būtent jie tampa vis varančiu pirmyn principu“ (Beck, Grande 2007: 6). Monnet vizija buvo pasirinkta ir nuosekliai įgyvendinta ne vienos kartos Europos politikų. Europos Sąjungos politiniai veiksmai legitimuojami ne kokios nors vizijos siekimu, o einamųjų problemų sprendimu. Ekonomika iškelta pirmiau politikos, o šitaip išvengiama kategoriško filosofinių klausimų kėlimo. Tačiau tiek U. Beckas, tiek ir kiti autoriai taip pat konstatuoja, jog toks raidos modelis, sėkmingai atvedęs Europą ten, kur ji yra šiandien, prieina savo galimybių ribas ir kelia reikalavimą permąstyti tolesnį Europos vienijimą.

Nietzsche's įžvalgos, prie kurių vis sugrįžtame, leidžia prognozuoti, kad tada negirdėtas funkcionalistinis integracijos modelis tik atidėtų Europos vienybės problemą, tačiau iš principo negali jos išspręsti. Kaip pažymi išsamiausia studija apie Nietzsche's pažiūras vieningos Europos klausimu parašęs Stefanus Elbe, funkcionalistinis Europos integracijos kelias „geriesiems europiečiams“

būtų nepriimtinas bent keturiais aspektais. Pirma, funkcinė prieiga nesukuria europinio etoso, o Nietzsche manė esant būtina sukurti bendrus europinius sentimentus. Antra, funkcinė prieiga pasmirkta nuolatinėms abejonėms pačios integracijos prasmingumu ir jos legitimavimo paieškoms. Kuo labiau vengiama Europos prasmės klausimo, tuo įnirtingiau šis klausimas iškyla masėms kaip reakcija į integraciją. Trečia, funkcionalizmas tik apsimeta vengiantis prasmės klausimo, tačiau kaip ir modernus mokslas, turi savąjį idealą – nacionalinės valstybės peržengimą, kurio troško ir pats Nietzsche. Problema čia ta, jog net ir funkcionalistinė Europos integracija yra vertybinė ir mitologizuota, o ne racionali ir neutrali, kokia mėgina atrodyti. Nietzsche siekė, kad Europos projektas būtų apskritai demitologizuotas, o funkcinė integracija tiesiog pakeitė metafizinius mitus žemiškesniais. Ketvirta, funkcionalistai taip ir nesugebėjo mesti iššūkio nacionalizmo ir tautinių tapatybių stiprėjimui Europoje, o tik vengė susidūrimo su tautine sąmone. Visoje Europoje parama ES projektui reiškia tik su sąlyga, jog jis nesikėsins į valstybių interesus (Elbe 2003: 81–84). Šiandieninė Europa, kurioje nuolatos kalbama apie ES demokratijos deficitą ir legitimumo trūkumą, o visuomenėse išaugęs noras susigrąžinti ES atiduotą suverenumą liudija, kad šie perspėjimai buvo teisingi.

IŠVADOS

Pokario Europos Bendrijos raida aptartų vizijų požiūriu iš pažiūros paradoksalė, tačiau atitinka modernybės padiktuotą logiką. Aptartose Europos vienijimo

vizijose atsispindi tradicijos ir modernybės konfliktas. Jas galima skirti į restitucines (ieškančias būdo atkurti viduramžių krikščioniją) ir modernistines (ieškan-

čias būdo suvienyti Europą naujais pagrindais). Tikintys restitucijos galimybe tikėjo ir tuo, jog galima suvienyti Europą išsaugant tautų suverenumą. Tai atmetantys matė būtinybę unifikuoti tautas ir ieškojo tinkamiausio būdo tai padaryti. Ši principinė skirtis galiojo tarpukariu, ankstyvuojų pokariu ir galioja XXI a.

Praktikoje pokario Europos vienijimą pradėjo krikščionys demokratai politikai, drąsiai kvietę kurti federaciją, bet kartu nesieję to su tautų tapatumo ar jose vyraujančių nuostatų atsisakymu. „Viršvalstybiškumas netaikytinas kultūrai, kur būtina išlaikyti visas tautines ypatybes,“ – skelbė Schumanas (Schuman 2002: 47). Tikėdami, kad tauta yra prigimtinė bendruomenė ir kad krikščionybė yra pakankamas pagrindas suvienyti Europos tautas, jie nematė pagrindo įžvelgti tautose kliūtį vienybės projektui. Tačiau jų pasirinktas Europos vienijimo pagrindas pasirodė esąs neveiksmingas dėl fundamentaliai pasikeitusios žemyno tikrovės – visų pirma drastiškos Europos sekuliarizacijos, bet taip pat substancialios žmogaus prigimties prielaidos atsisakymo ir visiško istorinės sąmonės bei užmojų „kurti naują žmogų“ įsigalėjimo, kurį radikaliausiomis formomis liudijo Europoje gimę totalitariniai ideologiniai projektai. Įtikinti moderniai suverenias tautas vienyti į federaciją nebuvo prielaidų ir galimybių.

Po staigaus atoslūgio Europos vienijimo procese, atmetus bendros Europos gynybos sutarties projektus ir žlugus staigios federalizacijos užmojams, antroji vienijimo banga rėmėsi jau modernistinėmis prielaidomis. Ryškiausia įtaką čia turėjo D. Mitrany funkcionalizmas, kurį įgyvendino prancūzų diplomatas J. Mon-

net. Matydamas, kokie neveiksmingi bandymai greitomis sutartimis sukurti Europos federaciją, jis ėmėsi kurti Europos šalių tarpusavio priklausomybių tinklą inkrementiškais žingsniais integruojant vis naujas ekonomikos sritis. Tai savaimė kūrė poreikį integruoti ir kitas sritis, kad jau esama integracija galėtų sėkmingai veikti. Šis procesas tęsiasi iki šiol. A. Spinelli ir kiti marksistai nepritarė tokiam inkrementiniam integravimui, tačiau ilgai, ypač po 1972 m., Europos Bendrijos raidoje vietą rado kitos jų idėjos – būtent tautų pasaulėžiūrinio vienodinimo per europeizaciją (bendrų normų priėmimą) principas ir „naujo žmogaus“, dabar jau ne prasmės ir tiesos ieškiančio, o laisvę steigti naują pasaulį aukščiau iškeliančio „gerojo europiečio“ kūrimo perspektyva. Europeizacija kaip bendrų normų perėmimas vyksta visose, net seniausiose ES šalyse. Šis procesas akivaizdžiai grindžiamas prielaida, kad tikrasis europietiškas yra ne istoriškai susiformavęs ir jau egzistuojantis, o ar tik turintis būti ateityje sukurtas tapatumas. Identifikuoti, ar ši siekiama suformuoti tampančius europiečius vienijanti pasaulėžiūra yra iš esmės marksistinė, būtų atskiro tyrimo objektas.

Pagaliau XXI a. stebimos vis aktyviau skatinamos migracijos tiek tarp Europos tautų, tiek ir į Europą iš kitų žemynų tendencijos. Nors deklaruojama ES išorinių sienų apsauga, faktiškai sudarytos sąlygos masinei imigracijai į Europą, o migrantų atžvilgiu vykdoma politika nerodo jokių ženklų, kad būtų tikimasi juos išvyksiant. Priešingai, įvairiuose ES dokumentuose atvirai kalbama apie būtinybę Europai priimti dešimtis milijonų atvykėlių iš islamiškojo pasaulio, kad būtų išsaugotos ES šalių socialinės ap-

saugos sistemos ir ekonominis gyvybinumas (de Lima et al 2016: 35). Tuo pačiu metu stebint rekordinį natūralų gyventojų mirštamumą Europoje, galima pagrįstai teigti, kad tokio masto gyventojų

kaita, vietinius europiečius keičiant atvykėliais iš kitų žemynų, nevyko niekada anksčiau, ir leidžia pagrįstai svarstyti, ar tai neatitinka Kalergi vizijoje keltų reikalavimų „Europos atsinaujinimui“.

Literatūra

- Arendt H., 2001. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba.
- Ashworth L. 2013. A New Politics for a Global Age: David Mitrany's *A Working Peace System*. Henrik Bliddal, et al. (eds.), *Classics of International Relations. Essays in Criticism and Appreciation*. New York: Routledge.
- Beck U., Grande E. 2007. *Cosmopolitan Europe*. Cambridge: Polity Press.
- Brizgys V. (sud.) 1949. *Paskutiniųjų popiežių enciklikų ir p. Pijaus XII kalbų rinkinys: svarbesniaisiais žmonijos viešojo gyvenimo klausimais*. Tübingen: Lux.
- Coudenhove-Kalergi R. N. 1925. *Praktischer Idealismus*. Wien/Leipzig: Paneuropa.
- Coudenhove-Kalergi R. N. 2019. *Pan-Europa*. Independently Published.
- Dini V., D'Auria M. (eds.) 2013. *The Space of Crisis*. Brussels: Peter Lang.
- Elbe S. 2003. *Europe. A Nietzschean Perspective*. London: Routledge.
- Fimister A. P. 2008. *Robert Schuman: Neo-Scholastic Humanism and the Reunification of Europe*. Brussels: Peter Lang.
- Haidegeris M. 1992. *Rinktiniai raštai*. Iš vokiečių k. vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius: Mintis.
- Leo XIII. 2008. *Aeterni Patris*. Rome, 1879, 39, cit. iš Alan Paul Fimister, *Robert Schuman: Neo-Scholastic Humanism and the Reunification of Europe*. Brussels: Peter Lang.
- Lima P. de, Bernabè S., Bubbico R. L., Leonardo S., Weiss C. 2016. Migration and the EU: Challenges, Opportunities, the Role of the EIB. European Investment Bank. Prieiga per internetą: https://www.eib.org/attachments/migration_and_the_eu_en.pdf [žiūrėta 2019 10 29]
- Maritain J. 1940. Europe and the Federal Idea. *Commonweal*.
- Maritain J. 1968. *Integral Humanism*. New York: Charles Scribners Sons.
- Maritain J. 1975. *Protu ir tikėjimu*. Putnam: Kikščionis gyvenime.
- Mitrany D. 1994. A Working Peace System. Brent Nelsen, Alexander Stubb (eds.), *The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Monnet J. 1997. Memorandum to Robert Schuman and Georges Bidault, May 1950. Trevor Salmon, William Nicoll (eds.), *Building European Union*. Manchester: Manchester University Press: 43–44.
- Nietzsche F. 1995. *Linksmasis mokslas*. Iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Pradai.
- Nietzsche F. 1996a. *Human, All Too Human. A Book for free Spirits*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nietzsche F. 1996b. *Apie moralės genealogiją*. Iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Pradai.
- Nietzsche F. 2008. *Žmogiška, pernelyg žmogiška*. Vilnius: Alma Littera.
- Nyčė F. 1991. *Rinktiniai raštai*. Iš vokiečių k. vertė E. Nekrašas. Vilnius: Mintis.
- Soros G. 2019. The EU looks like the Soviet Union in 1991 – on the verge of collapse, *The Guardian*, 2019-02-12. Prieiga per internet: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/feb/12/eu-soviet-union-european-elections-george-soros> [žiūrėta 2019 10 14]
- Stokes B. 2016. Euroscepticism Beyond Brexit, *Pew Research Center*. Prieiga per internetą: <https://www.pewresearch.org/global/2016/06/07/euro-scepticism-beyond-brexit/> [žiūrėta 2019 10 14]
- Pegg C. 1983. *Evolution of the European Idea, 1914–1932*. London: The University of North Carolina Press.
- Pretenthaler-Ziegerhofer A. 2012. Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi, Founder of the Pan-European Union, and the Birth of a 'New' Europe. Mark Hewitson, Matthew D'Auria (eds.), *Europe in Crisis. Intellectuals and the European Idea 1917–1957*. New York: Berghahn Books.
- Rankin J. 2016. EU is facing existential crisis, says Jean-Claude Juncker, *The Guardian*. Prieiga per

- internetą: <https://www.theguardian.com/world/2016/sep/13/jean-claude-juncker-eu-is-facing-existential-crisis> [žiūrėta 2019 10 14]
- Schuman R. 1950. 1950 metų gegužės 9 dienos deklaracija. Prieiga per internetą: http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_lt.htm [žiūrėta 2019 10 25]
- Schuman R. 2002. *Už Europą*. Vilnius: Eugrimas.
- Spinelli A. 1941. *The Ventotene Manifesto*. Prieiga per internetą: http://www.altierospinelli.org/manifesto/en/manifesto1944en_en.html [žiūrėta 2019 10 24]
- Steffek J. 2015. The Cosmopolitanism of David Mitrany: Equality, Devolution and Functional Democracy Beyond the State, *International Relations* 29 (1).
- Šiaudvytienė E. 2013. Istorijos dimensija neoscholastinėje Europos integracijos sampratoje, *Politologija* 4 (72).

Nuorodos

- ¹ ES ateities neužtikrintumą pastarąjį dešimtmetį aptarinėja daug iškiliausių ES tyrinėtojų. Paminėti darbai: Pierre Manent, *A World Beyond Politics? A Defence of a Nation-State*. Princeton: Princeton University Press, 2013; Roger Scruton, „Europe Against the European“, *Forbes*, 2014-06-03; Giandomenico Majone, *Rethinking the Union of Europe Post-Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014; Jan Zielonka, *Counter-Revolution: Liberal Europe in Retreat*. Oxford: Oxford University Press, 2018.